

yönetenler Mehmed Emin, Yusuf Akçura ve Celâl Sahir'dir. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar yüzünden 161 sayı çıktıktan sonra 15 Temmuz 1918'de neşir hayatına ara vermek zorunda kalır. **2. Seri** (1923-1931). Bu dönemde Ankara'da yayımlanır. 1923'te dört sayı çıktıktan sonra yeni bir düzenlemeye gidilir. Eylül 1927 – 28 Ocak 1928 arasında derginin boyutu değiştirilir. 1928 Ağustosunda yine görünümü değişir; 1929 Şubatında yeni harflerle çıkmaya başlar. Derginin başında, "Türk ocaklarının fikirlerini neşreder aylık mecmuadır" cümlesi yer alır. 10 Nisan 1931'de Türk ocaklarının kapatılmasıyla yayımına ara verir. Bu iki seride toplam 233 sayı (26 cilt) çıkmıştır. **3. Seri** (1942-1943). İlk yıllarda olduğu gibi küçük boyda ve, "Türklerin'in faydasına çalışır, on beş günde bir çıkar" ibaresiyle yayımlanır, sekiz sayı ile 1943 yılına geçilir, iki sayı daha çıkar ve kapanır. **4. Seri** (1954-1957). Temmuz 1954'te "Türk Ocaklarının Fikirlerini Neşreder Aylık Mecmua" başlığıyla yayımını sürdürür. Dergiyi yönetenler Abdülhak Şinasi Hisar ile Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. **5. Seri** (1959-1968). Büyük boy olarak her ayın on beşinde yayımlanır. Yönetimini üstlenenler Sadettin Bilgiç, Emin Bilgiç, Osman Turan, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi şahsiyetlerdir. Mayıs 1961'den (sy. 296) Kasım 1964'e kadar (sy. 305-306) kesintilerle çıkan dergi 1967'de devam eder. Ocak-Şubat 1968'e kadar yayımını sürdürür ve tekrar ara verilir. **6. Seri** (1970). Mart 1970'ten itibaren iki sayı yayımlanır; yöneticileri Osman Turan ve Osman Yüksel Serdengeçti'dir. **7. Seri** (1987). Şubat 1987'de "Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin Yayın Organı" olarak yeniden çıkar. Yöneticileri Orhan Düzgüneş, Reşat Genç ve Cezmi Bayram'dır.

Mart 1989'a kadar Türk Ocakları İstanbul Şubesi tarafından İstanbul'da, Kasım 1989'da yeni kapak düzenlemesiyle Ankara'da çıkarılan dergi çok sayıda ilim ve fikir adamını bünyesinde toplar ve akademik nitelikte yayımını sürdürür. Bu devrede standart sayfa sayısı altmış dörttür. Ağırıklık ve özel sayılarla derginin sayfa sayısı değişmiştir. 1987 yılından sonra sahibi, genel yayın müdürü ve yazı işleri sıkça değişmesine rağmen 105. sayıdan itibaren kalıcı isimler Nuri Gürgür, Osman Çakır, Çağatay Özdemir, Necmettin Sefercioğlu ve Galip Tamur'dur. Ocak 1991'den itibaren derginin dil, kültür, edebiyat, sanat, siyaset, ekonomi ve şahıslara ilişkin olarak çıkardığı özel sayılar, hazırladığı dosyalar şunlardır: Mehmed Âkif Ersoy,

Azerbaycan, Aile, Türk Düşünce Hayatı, Yûnus Emre, Çevre, Türk Ocağı 80. Şeref Yılı, Hoca Ahmed Yesevî, Müslümanların Bugünkü Meseleleri, Kutlu Doğum Haftası, Medya ve İnsan, Türk Dünyası, Alemlilik-Bektaşılık, Doğumunun 120. Yıl Dönümünde Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi, Habitat II / Şehir ve Kültür, Necmettin Hacıeminoğlu'na Armağan, Medeniyetçilik ve Küreselleşme, Gençlik ve Şiddet, Üniversitelerimiz Nereye?, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, Alparslan Türkeş, Galip Erdem, 78 Yıl Sonra Millî Mücadele, Eğitim, Yeni Bir Medeniyet Anlayışına Doğru, Türk Ocaklarının 32. Kurultayı 18 Nisan 1998, Dünden Bugüne Türkiye'de Dergicilik, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Kutlu Olsun, Çocuk ve Kültür, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği, 18 Nisan Seçimleri Değerlendirmesi, 17 Ağustos 1999 Milletimizin Başı Sağolsun, 700. Yılında Osmanlı, Türk Romanı, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği, Türkçe'ye Saygı, Çanakkale, Kırgızistan'a Yolculuk, Hilmi Ziya Ülken, Arif Nihat Asya, Türkiye'de Fikir Dergiciliği, Türk Dünyasından Esinler, Dış Göçün 45. Yılında Avrupa Türkleri, Türk-Ermeni İhtilâfının Tarihi Arka Planı, Ermeniler 1915 Olayları ve Türkiye, Ekonomi Bıçak Sirtında, Büyük Ortadoğu Projesi Hedefteki Ülke: İran, II. Meşrutiyet'in 100. Yılı, Dilaver Cebeci, Cengiz Aytmatov, Nasreddin Hoca, Kaşgarlı Mahmud, Ekonomi, Ömer Seyfeddin, Millî Eğitim I-II-III, Bahtiyar Vahapzade, Ulusal Devlet Soruşturması-Ergenekon, Ercüment Kuran, Müze.

Derginin 1911-1928 yılları arasında çıkan sayıları yeni harflere çevrilerek, 1929-1931 arasındaki sayılar tıpkıbasım olarak on yedi cilt halinde yeniden yayımlanmıştır (Ankara 1998-2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Akçura, *Türk Yılı: 1928*, İstanbul 1928, s. 289-355; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıatlı), Ankara 1970, s. 347-348; Mehmet Bilgin, *Türk Yurdu Dizini: 1911-1931* (mezuniyet tezi, 1978), AÜ DTCF Kütüphanecilik Kürsüsü; Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1990; a.m.f., *Türk Yurdu (1911-2001) Bibliyografyası*, Ankara 2002; a.m.f., "1911'den 1992'ye Türk Yurdu Mecmuası", *TY*, sy. 63 (1992), s. 40-43; Mehmet Özden, *Türk Yurdu Dergisi ve II. Meşrutiyet Devri Türkçülük Akımı (1911-1918)* (doktora tezi, 1994), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Aybike Yurdürün [Tarı], *Yayın Tarihimizde Türk Yurdu Dergisi ve Derginin Dil Konulu Makalelerinin İçerik Analizi (1928-1931)* (yüksek lisans tezi, 1994), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Messami Arai, *Jön Türk Dönemi ve Türk Milliyetçiliği* (trc. Tansel Demirel), İstanbul 1994, s. 81-110; Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları İçtihad, Sebül'r-Reşad ve Türk Yur-*

dunda Toplumsal Tezler, Ankara 2007; a.m.f., "II. Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri", *Bilge*, sy. 50, Ankara 2007, s. 78-83; Mehmet Uzun, "Türk Yurdu Dergisi Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Yayınlar", *TY*, sy. 99 (1995), s. 47-49; a.m.f., "Türk Yurdu ve Türk Ocakları Literatüründe Unutulan Türk Yurdu Dergileri", *TT*, sy. 143 (1995), s. 9-13.

HÜSEYİN TUNCER

TÜRKÇE

(bk. OSMANLI TÜRKÇESİ;
TÜRK; TÜRKİYE).

TÜRKÇÜLÜK

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde entelektüel düzeyde başlayan, daha sonra siyasal ve ideolojik boyut kazanan hareket, pantürkizm.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ısdarından sonra devlet ricâlinin bir Osmanlı milleti oluşturulması yolundaki çabalarına rağmen Osmanlı tebaası arasında milliyetçi ve proto-milliyetçi hareketler hız kazandı. Bir genelleme yapılırsa imparatorluğun hristiyan tebaası içinde Yunanlılar, Sırp-lar, Bulgarlar, Makedonlar ve Ermeniler arasında milliyetçilik cereyanları güç kazanıp bu fikirleri savunmak amacıyla siyasi örgütler kurulurken müslümanların çoğunlukta olduğu Araplar ve Arnavutlar'da da kültürel proto-milliyetçilik hareketleri hızlanmaya başladı. İlk grupta yer alan milliyetçi hareketler, zaman içinde imparatorluktan ayrılıp bağımsız devletler kurma fikrini ciddi bir seçenek halinde tartışırken ikinci gruptaki akımlar daha ziyade Osmanlılık kimliğinin sınırlarını zorlamayı, Arap-Osmanlı, Arnavut-Osmanlı benzeri karma kimlikler oluşturmayı hedefledi. Türkçülük bu ikinci sınıflamadaki hareketlerden biri olarak ele alınabilir. Ancak Arap ve Arnavut proto-milliyetçiliklerinden farklı biçimde imparatorluğun devamını sağlamayı birincil amaç kabul eden Türkçü hareket Osmanlı kimliğindeki Türkçülük vurgusunu güçlendirmeye çalıştı. Aynı şekilde Gagauzlar gibi çok küçük gayri müslim topluluklara sahip Türk nüfus için etnik kimliği ön plana çıkaran bir hareket olmamış, Araplar ve Arnavutlar'da görüldüğü gibi farklı dinlere mensup bireyleri birleştirici bir özellik taşımamıştır. Bu sebeple Türkçülük hareketi müslüman unsurlarda başlayan proto-milliyetçi fikir ve siyaset akımları içinde en geç başlayanlardan birini teşkil etmiştir.

Joseph de Guignes'in dört ciltlik *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux, &c. avant et depuis Jésus-Christ jusque'à présent* (Paris 1756-1758) ve Arthur Lumley Davids'in *A Grammar of the Turkish Language with a Preliminary Discourse on the Language and Literature of the Turkish Nations: Copious Vocabulary, Dialogues, A Collection of Extracts in Prose and Verse, and Lithographed Specimens of Various Ancient and Modern Manuscripts* (London 1832) benzeri eserler (ilk eser daha sonra Mustafa Kemal'i derinden etkileyecektir) XVIII. yüzyılın başlarında Türklük tanımının yeniden kavramsallaştırılmasına yol açtı. Genç yaşta ölen Davids'in kitabı 1836 yılında annesi tarafından Fransızca'ya çevrilerek II. Mahmud'a ithaf edildi. Osmanlı Devleti'nde kitabın bazı baskılarında başlığına eklenen *Kitâbü ilmi'n-nâfi' fi taf-sîli sarf ve nahv-i Türkî* adıyla şöhret kazanan eserin bilhassa dilciler ve Ali Suâvi gibi entelektüeller tarafından ilgiyle okunduğu anlaşılmaktadır. Davids'in farklı Türk kavimleri için Tatarlar yerine ortak bir kelime olarak Türk adının kullanılmasını teklif etmesi, kitabına değişik Türk lehçelerinden örnekler ekleyip bunların aynı dil grubuna mensup olduğunu vurgulaması Osmanlı entelektüel çevrelerinde tartışmalara yol açtı. Daha sonra Joseph de Guignes'in eserinden faydalanan Mustafa Celâleddin Paşa, *Les turcs anciens et modernes* başlıklı kitabıyla (Istanbul 1869) ciddi bir entelektüel tartışmayı başlattı. Asıl adı Konstanty Polklozic-Borzêcki olan Mustafa Celâleddin başarısız 1848 ihtilâli sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve müslüman olduktan sonra Türkler'in etnik kökenleri üzerine çalışmalar yapmıştı. Mustafa Celâleddin Paşa, Türkler'in aslında Avrupalı sayıldığını ve Tuoro-Aryan ırkından geldiğini, Türkçe ile Latince ve diğer Avrupa dilleri arasında bağlantılar bulunduğunu ileri sürmüştü. Onun bu fikirleri 1930'lu yılların Türk tarih ve dil tezleri üzerinde etkili oldu. Tanzimat döneminin sonuna gelindiğinde Batı kaynaklarının tesiriyle Türkler'in etnik kökeni, dilleri ve diğer ırklarla ilişkileri üzerine tartışmalar başlamıştı. Yurt içinde *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Basîret* gazetelerinde, yurt dışında Yeni Osmanlı yayınlarında meselâ *Hürriyet* ve *Ulûm* dergilerinde kültürel Türklüğe gösterilen ilgi olarak yorumlanabilecek atıflar yapıldı. Ali Suâvi 1873'te Paris'te basılan *Hive (Le Khiva)* adlı eserinde benzer görüşleri dile getirdi. 1868-

de İstanbul'da neşredilmeye başlanan *Te-rakkî* gazetesi başlığının sonunda "Türk gazetesi" ibaresini koymuştu. Ayrıca basında Türk ve Osmanlı Devleti için Türkistan benzeri kelimeler yaygın biçimde kullanılıyordu. Ancak bunların henüz rüşeym halindeki bir kültürel hareketi dile getiren ilk ifadeler olduğunu belirtmek gerekir. Daha sonra Ali Suâvi'nin bir Türkçü lider şeklinde tanıtılması gibi çabalar, erken Cumhuriyet döneminde resmî ideoloji haline gelen Türk milliyetçiliğinin geriye dönük tarih yazımının ürünü olarak mütalaa edilmelidir.

Kültürel Türkçülüğün hız kazanması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşti. Bu dönemde Macar Türkologları'nın artan çalışmaları, Orhon yazıtlarının Vilhelm Thomsen tarafından 1893 yılında okunması gibi gelişmeler Türklük araştırmalarına hız kazandırdı, bu da Osmanlı entelektüelleri üzerinde derin etkiler meydana getirdi. Bu devirdeki Türkçülük hareketinin ilginç bir özelliği de Rus müslümanlarının tesiridir. Bu alanda bilhassa Gaspıralı İsmâil Bey'in çabalarına ve 1883'ten itibaren Bahçesaray'da Kırım Türkçesi'yle yayımlanarak Osmanlı entelektüelleri tarafından okunan *Tercüman* gazetesinin oynadığı role değinmek gerekir. Kültürel Türkçülük hareketindeki önemli bir aşama da Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Târîh-i Âlem* adlı kitabının 1876'da yayımlanmasıdır. Joseph de Guignes'den etkilenen Süleyman Paşa, değişik Türk kavimlerinin tarihini ayrıntılı biçimde ele alarak Osmanlı tarih yazımında genel kabul gören tarih metodolojisinin oldukça dışına çıkıyordu. Kitabın Mekteb-i Harbiyye'de okutulması etkisini daha da arttırdı. Tarihe bu yaklaşım, daha sonra Mizancı Murad ve özellikle David-Léon Cahun'dan etkilenen Necib Âsım'ın (*Yazık-sız*) tarih çalışmalarıyla daha da ileri götürülerek Türk tarihini yeni bir çalışma alanı haline getirdi. Bu dönemde Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sâmî dil alanında, Ahmed Midhat Efendi popüler kültür düzeyinde Türkçü fikirlerin yayılmasına ciddi katkılarda bulundular. Aynı şekilde Bursalı Mehmed Tâhir, Türkler'in İslâm medeniyetinin yükselişindeki rolünü ortaya koyarken daha sonra "millî şair" unvanını alacak olan Mehmet Emin (Yurdakul) edebiyat alanında Türkçülüğün gelişmesine öncülük etti. Kendilerini "Türk gazetesi" diye niteleyen *Mizan* ve *İkdam* başta olmak üzere basın, Osmanlı Devleti dışında yaşayan Türkler, Türkler'in etnik kökenleri ve Macarlar gibi kavimlerin Türkler'le aynı kökene dayandıkları gibi konuları ele al-

mak, ayrıca Macar Türkologları'nın yazılarında geçen "turan" ve "turanî" kelimelerini kullanmak suretiyle kültürel Türkçülüğün tartışılmasında ciddi rol oynadı. Ancak dönemin sansürü yüzünden siyasî Türkçülük konusunda dışı akseden önemli bir tartışma yaşanmadı.

Siyasal Türkçülük tartışması, Jön Türk basını diye adlandırılan ve yurt dışı merkezlerde basılarak Osmanlı vilâyetlerine gizlice sokulan dergilerle başladı. Jön Türk muhalefetinin ilk yıllarında bilhassa Tunalı Hilmi'nin yazdığı makalelerde imparatorluk içinde Türk toplumunun hâkim millet olarak kabul edilmesinin gerekliliğine işaret edilmesi, Türkler için övücü sıfatlar kullanılması dışında ciddi bir kültürel Türklüğe rastlanmaz. Esasen bu dönemde Jön Türklüğün önemli yayın organlarına, *Osmanlı* ve *Meşveret* gibi Osmanlılık ideolojisine veya İslâmî ilkelere atıfta bulunan isimler verilmişti. 1902'de Paris'te düzenlenen Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi'nin ardından bu toplantıda Sabahaddin Bey yanlılarının ve Kürtler dışındaki Türk olmayan temsilcilerin oluşturduğu çoğunluğun izleme kararı aldığı siyasete karşı çıkan Ahmed Rızâ Bey ve kendilerini "icraatçılar" diye adlandıran küçük Jön Türk organizasyonları kültürel ve siyasal Türkçülük alanında ciddi bir hareket başlattılar.

1902 Hürriyetperveran Kongresi'nden sonra Ahmed Rızâ Bey yanlıları ile icraatçılar tarafından gerçekleştirilen koalisyonun yayın organı olarak neşredilen *Şûrâ-yı Ümmet* gitgide Osmanlılık ideolojisinin sınırlarını zorlayan bir Türkçülüğe kayarken bilhassa Mısır Jön Türklüğü siyasî Türkçülüğün ilk önemli ürünlerini ortaya koymaya başladı. Süleyman Vâhid ve Tar-susîzâde Münif beylerin yayımladığı *Anadolu* dergisi bu alanda ilk örnekler yer verdi. Ancak bizzat siyasî Türkçülük ideolojisini yaymak için Kahire'de neşredilen ilk gazete *Türk* adını taşıyordu. Şerefeddin Mağmûmî, Necmeddin Ârif, Celâleddin Ârif, Ali Kemal ve Esad beyler tarafından 5 Kasım 1903 tarihinde yayımlanmaya başlanan derginin ilk sayısındaki "Türk" makalesi mecmuanın "Türkler'in muhâfaza-i hukuku, tehzib-i ezhanı, tenşit-i efkârı için te'sis olunduğu"nu belirttikten sonra Türkler'in Macarlar gibi kavimlerle akrabalığını ve diğer Doğu kavimlerine üstünlüğünü vurguluyordu. Dergiye gelen çok sayıda mektup, *Türk*'ün yayımının Rus müslümanları arasında da ilgiyle karşılandığını ortaya koymaktadır. Yazılarının Oğuz, Özbek, Tuğrul, Turgut, Ku-

neralp, Uluğ gibi takma adlar kullandığı dergide diğer Osmanlı anâsırı için kaleme alınan açık mektuplarda Türkler'in ırk üstünlüklerini belirten ifadelerle yer verildi. *Türk*, bu sebeple diğer Osmanlı unsurlarına mensup entelektüellerle ciddi polemiklere girdi. Bunların belki de en önemlisi *el-Menâr* ve Reşid Rızâ ile olanıdır. Derginin siyasî Türkçü tezleri ve bilhassa İslâmiyet'in Türkler'in gerilemesine yol açtığı anlamı çıkarılabilecek yorumlar, 1905 yılı Kasım ayında İslâmiyet ile Türkçülüğün sentezini yapmaya çalışan bir grubun dergiyi daha radikal Türkçülüğü benimseyen milliyetçilerden tasfiyesiyle sonuçlandı. Ancak Hüseyin Âfî Bey liderliğindeki yeni idareciler 1906 yılının Haziranında dergiyi yeniden eski neşir heyetine bırakmak zorunda kaldı. Dergi 1907 Kasımında kapanıncaya kadar siyasî Türkçülüğün gelişmesine büyük katkı sağladı.

Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyâset" başlıklı çalışmasının *Türk* gazetesinde yayımlanması (nr. 24, 14 Nisan 1904 vd.) bir tesadüf eseri değildir. Akçura, Osmanlı Devleti'nin önündeki seçenekleri sıralarken bunların panislâmizm, Osmanlılık ve ırk esasına dayanan Türk milliyetçiliği olduğunu belirtiyor, son alternatifin bunlar arasında en anlamlısı sayıldığına işaret ediyordu. Zaven ve Vartouhie Nalbandyan'ın *Turt-siia i panturanizm* adlı risâlelerinde, Akçura'nın kitabının Türk milliyetçiliği ve turancılık alanında komünist manifestonun Marksizm üzerindeki rolüne benzer bir etki yaptığını söylemeleri yerinde bir tesbittir. Ali Kemal ve Ahmed Ferid (Tek) beylerin Akçura'nın tezine karşı verdikleri cevaplar tartışmayı daha da ateşlendirdi ve siyasal Türkçülüğü imparatorluğun temel entelektüel tartışmalarından biri haline getirdi.

Yusuf Akçura, *Türk* dergisine yazan eski İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyelerinden biriydi. 1905 yılı sonbaharından itibaren Bahâeddin Şâkir ve Nâzım beyler muhalefeti yeniden örgütleyip 1906'da Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti adı altında tekrar teşkilâtlandıklarında Akçura gibi pek çok Türkçü bu yeni örgütlenmenin sempatzanı veya üyesi haline geldi. Bu çok önemli bir gelişmeydi, çünkü *Türk* herhangi bir siyasal örgütlenmenin yayın organı değil bir entelektüel yayındı. Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'nin siyasî Türkçülüğe yönelmesi, bu ideolojinin temel Jön Türk örgütlenmesinin fikri dayanağı haline gelmesi anlamını taşıyordu. Bu alanda işaret edilmesi gereken bir di-

ğer önemli etken de Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'nin yurt dışı şubelerinin Bulgaristan, Romanya, Kafkasya, Girit, Kıbrıs gibi imparatorluktan ayrılmış ya da muhtariyet kazanmış bölgelerinde kurulması ve buralarda daha yaygın olan Türkçü fikirlerin bu şubeler aracılığıyla cemiyet merkezinde etki yaratmasıydı. 1905 Rus İhtilâli sonrasında oluşan göreceli özgür ortamda Âzerîler, Tatarlar gibi Türk toplumlarının yayın faaliyetine hız vermeleri de bu gelişmeye etkide bulundu. Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali (Turan), Gaspıralı İsmâil gibi Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'yle ilişkiyi sürdüren liderlerin *Hayat*, *İrşad*, *Füyûzat*, *Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman* gibi dergilerde ileri sürdükleri fikirler (*Şûra-yı Ümmet* ve *Türk* gibi dergiler bunlardan bazılarını kısmen yayımlamıştır), Türkçülüğün Jön Türklüğün temel örgütlenmesi tarafından içselleştirilmesinde önemli rol oynadı. Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'nin gizli muhaberatında "Adriyatik denizinden Çin hududuna kadar vâki memleketler baştan aşağı yalnız bir din ile mütedeyyin değil, bir lisan ile de mütekellim Türk cinsi ile meşguldür. Afrika ve Hindistan'dan sarfınazar yalnız Türk cinsinden olanlar ittihat etseler dünyanın en şevketli hükümetini teşkile muktedir olurlar" gibi ifadelerin kullanılması, Hüseyinzâde Ali Bey'in emeli "Adriyatik denizinden Çin'e kadar olan memâlikten bir 'Türk ittihadı' husule getirmek" olan bir entelektüel şekilde takdimi bu fikirlerin etkisini ortaya koymaktadır. Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti, 1907 Eylülünde merkezi Selânik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşince gerçekleştireceği ihtilâli merkezini Makedonya olarak belirledi. Burada girişilecek bir ihtilâl hareketi muhtelif anâsır ve bilhassa Arnavutlar'ın ciddi desteğine dayanacaktı. Bu sebeple 1907 sonu ile 1908 İhtilâli arasındaki dönemde Osmanlı Terakkî ve İttihat, Türkçü çizgisini terkederek yeniden Osmanlılığı ön plana çıkaran bir propaganda yürütmeye başladı. Bu amaçla söz konusu dönemde yeniden kullanılan beyanâmelerdeki "Türk" kelimeleri "Osmanlı" ile değiştirildi ve diğer anâsır suçlayan ifadeler sansürlendi.

1908 yılı Aralık ayında bir kısmı II. Abdülhamid döneminde yurt içinde, bir kısmı Jön Türk olarak Türkçülük hareketinde öncü roller oynamış Ahmed Midhat Efendi, Necib Âsım, Mehmed Emin, Yusuf Akçura, Ahmed Ferid beylerin önderliğinde kurulan Türk Derneği, Türkçülüğün yeni

dönemde de entelektüel hayata damgasını vuracak bir ideoloji olacağıın ilk işaretiydi. 1911-1912 yıllarında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı ise iktidardaki İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden aldığı destekle Türkçülüğün entelektüel tartışmada güçlenmesini sağladı. Türk Ocağı, erken Cumhuriyet dönemine uzanan bir süreçte etkisi görülen bir kültürel örgütlenme olma özelliği taşıyor. Türkçülük, İttihat ve Terakkî Merkez-i Umûmisi'nde görev yapan Ziya Gökalp ve Hüseyinzâde Ali beyler gibi entelektüeller aracılığıyla iktidar partisinin ideolojisini derinden etkiledi.

Türk Yurdu, *Yeni Mecmua* gibi dergiler, *Şûra-yı Ümmet* ve *Tanin* gibi gazeteler tarafından yoğun biçimde tartışılan kültürel ve siyasal Türkçülük, edebiyat alanında da etkili oldu ve *Genç Kalemler* (Selânik) gibi dergi ve yayınlarla bu alanda ciddi bir değişimi gerçekleştirdi. Emile Durkheim'den etkilenen Ziya Gökalp, Türkçülüğün sosyolojik bir çerçeveye oturtulmasında, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Hüseyinzâde Ali beyler Osmanlı Devleti dışında yaşayan Türkler'i de kapsayan bir Türk dünyası ve Türklük fikrinin kavramsallaştırılmasında, Ömer Seyfeddin ve Mehmed Emin beyler sadeleştirilmiş dil ve Türkçü edebiyat tezlerinin oluşturulmasında öncü roller oynadılar. Bunların yanı sıra Türkçülük, Alman tarihçi okulundan etkilenerek 1913 sonrasında yürürlüğe konan millî iktisat siyasetiyle ekonomik tezler de geliştirdi, kapitülasyonlara karşı tavır aldı, yabancı devletler ve muhtelif Osmanlı anâsırına yönelik boykot hareketlerini örgütledi.

1913 yılına gelindiğinde Türkçülük sosyolojik, ekonomik, kültürel tezleri olan, yaygın basın desteğine sahip, iktidar partisi tarafından içselleştirilen bir ideoloji haline gelmişti. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkçülüğü benimsemesi ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Çok uluslu bir imparatorluğu idare etme durumunda olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti ileri gelenleri Türkçülük ile Osmanlılık ideolojisini bağdaştırmaya çalıştılar ve Türkler'in millî bir ruh kazanarak imparatorluğu yeniden canlandırmalarının bütün Osmanlı anâsırı için yararlı olduğunu savundular. Ancak diğer Osmanlı unsurları Türkçülük ideolojisine oldukça mesafeli yaklaştı ve ciddi tenkitler dile getirdi. 1912-1913 Balkan savaşlarının Osmanlılık ideolojisine vurduğu ağır darbe, Türkçülüğün entelektüel düzeyde daha da güçlenmesine sebep olmakla birlikte bu ideolojinin Türk tarihçiliği tarafından 1912-1913 sonrasında

da ortaya çıktığının savunulması yanlıştı. Balkan Savaşı kayıplarının yol açtığı şiddetli milliyetçi tepkiler ve harb-i umûmiye girişi, İttihat ve Terakki'nin içselleştirdiği Türkçülüğün resmen sahip çıkılan Osmanlılık'tan çok daha etkili olması sonucunu doğurdu. 1914 sonrasında Rusya'nın dağılacağı yönünde beslenen ümitler, evvelce kültürel boyutta tartışılan pantürkizm ve turancılık fikirlerinin siyasal boyutta tartışılması neticesini doğurdu.

II. Meşrutiyet'in ardından Türkçü hareketi, temel ideolojik çerçevesi yaygın kabul görmeye başlandı. Özellikle bu ideolojiyi İslâm ile bağdaştırma konusunda 1903-1907'de *Türk* dergisini çıkaran entelektüellerinkine benzer fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Babanzâde Ahmed Naim *Sebilürreşad* mecmuasında neşrettiği ve daha sonra bir risâle halinde yayımladığı "İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet" başlıklı değerlendirmesinde Türkçüleri "hâlis Türkçüler" ve "Türkçü-İslâmcılar" diye ikiye ayırırken bu farklılığa işaret etmiştir. İlginç olan taraf, Ziya Gökalp başta olmak üzere hareketin önde gelen ideologlarının *Türk*'ün 1903-1905 dönemindeki neşriyatına benzer şekilde İslâmiyet'i Türkçülüğün gerilemesinin temel sebeplerinden biri olarak gören tezleri ileri sürmemeleridir. Ömer Seyfeddin gibi materyalist düşünürleri hikâyelerinde kahramanlaştıran Türkçüler dahi açıktan böyle tezler ortaya atmamıştır. Aksine Ziya Gökalp 1913'te *Türk Yurdu*'nda neşrettiği "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" başlıklı çalışmasında, bilhassa *İslâm Mecmuası*'nda ve *Yeni Hayat* kitabında Türkleştirilmiş bir İslâm, "Türk-İslâm harsı" tezini işlemiştir. Bu yayınlar da İslâm'ın Türkleştirilmesi kadar reforma tâbi tutulması fikri de işlenmiştir. 1918 Mondros Mütarekesi bir anlamda Türkçü düşüncenin iktidarı kaybetmesi anlamına geliyordu. Ancak parçalanmış bir imparatorluktan Türk ulus-devletine geçiş sürecinde Türkçülük tabii olarak hayli etkili oldu. Her ne kadar 1919-1922 döneminde Millî Mücadele liderleri İslâmî bir lisan kullansalar da bunların önemli bölümü Türkçü hareketinde yer almış ya da ona sempati duymuş kimselerdi. Bunun yanı sıra Sovyet liderleriyle iyi ilişkiler sürdürme çabası da Türkçü ve turancı tezlerin açıkça dile getirilmesini önlemişti. Buna rağmen 1922 sonrasında Türkçülük yeni bir ivme kazanmıştır. Türkçülük düşüncesi emek Cumhuriyet döneminin ideolojik temellerinden birini oluşturmakla birlikte bilhassa Türk tarih tezinin gelişimi sonrasında ye-

ni bir şekil almış ve resmî Türk milliyetçiliğine dönüşen ideoloji İslâmiyet'i Türk ırkının gelişmesinin engellerinden biri olarak öne sürmüştür. Bu dönemin tezleri, antropolojik temelleri istisna edilirse *Türk* dergisinin erken dönem neşriyatıyla ciddi benzerlikler gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Bey Gaspirinskii, *Russkoe musul'mans-tvo: mysli, zametki i nabliudenii musul'manina*, Simferopol' 1881, tür.yer.; *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi'nin 1906-1907 Senelelerinin Muhaberat Kopyası*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Or., nr. 30, vr. 81, 115-116; Ahmed Naim, *İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet*, İstanbul 1332; Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul 1918; a.m.f., *Yeni Hayat*, İstanbul 1918, tür.yer.; Zarevand [Zaven - Vart-houie Nalbandyan], *Turtsia i panturanizm*, Paris 1930, s. 42, 160; D. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: 1876-1908* (trc. Şevket Serdar Türet v.dğr.), İstanbul 1979, s. 12-27; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1984, I, 414-438; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Syracuse 2000, s. 250; M. Şükrü Hanoğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford-New York 2001, s. 64-73, 352-357; *el-Menâr*, VI/24, Kahire 1904, s. 954-958; VII/2 (1904), s. 3-4; XII/12 (1910), s. 913.

M. ŞÜKRÜ HANOĞLU

TÜRKGELDİ, Ali Fuat

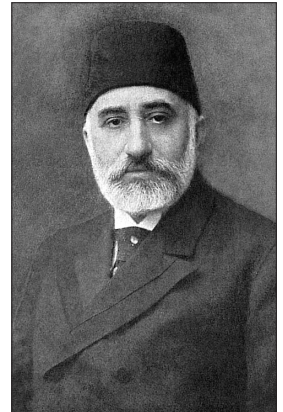
(1867-1935)

Hâtrâtı ve siyasî eserleriyle tanınan Osmanlı Devleti'nin son Mâbeyin başkâtiplerinden.

8 Temmuz 1867'de İstanbul Acıbadem'de doğdu. Tanzimat devri bürokratlarından Dahiliye Müsteşarı Celâl Bey'in torunu ve Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. İbtidâiyeden sonra Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nden mezun oldu ve lisan mektebini bitirdi. Büyükbaşının evinde oturan Hintli Hoca İskender Efendi'den Fars edebiyatı dersleri aldı. 1881'de girdiği Dahiliye Mektûbî Kalemi'nde bir yandan çalışırken diğer yandan öğrenimine devam etti. 1895'te Mekteb-i Hukûk'u birincilikle tamamladı. Resmî görevinde ilerleyerek çeşitli komisyonlarda çalıştı ve ardından kalem müdürü oldu. 28 Haziran 1901'de dahiliye mektupçuluğuna getirildi; 9 Temmuz 1903'ten itibaren dahiliye müsteşarlığına vekâlet etti. II. Meşrutiyet'in ilânı esnasında bu iki görevi birlikte yürütmekteydi. 22 Eylül 1908'de sadâret mektupçusu, 8 Eylül 1909'da dahiliye müsteşarı olan Ali Fuat, bu görevi yürütürken Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin iktidara gelmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i

Vükela'da teklifi ve Sultan Reşad'a tavsiyesiyle 31 Temmuz 1912'de Mâbeyin başkâtipliğine getirildi. Sultan Reşad'ın vefatına kadar bu görevde kaldı; Vahdeddin'in cülusunda görevini Damad Ferid Paşa'nın ikinci sadâretine kadar sürdürdü. Kuvâ-yı Milliye'yi isyancı ilân eden hatt-ı hümayuna karşı çıkınca (BA, HSD, AFT, nr. 9/50; *Görüp İştiklerim*, s. 283-287) başından beri icraatını eleştirdiği Damad Ferid'le ilişkileri tamamen bozuldu. Bu olayın ardından Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nâfia Dairesi Riyâseti'ne nakledilerek 15 Nisan 1920'de saraydan çıkarıldı. 27 Ekim'de Tevfik Paşa'nın son sadâretinde sadâret müsteşarlığına tayin edildi ve İstanbul hükümetinin ilgasına kadar bu görevde kaldı. Emekliliğini istedikten sonra daha önce başladığı ilmî, tarihî ve siyasî alanlarda çeşitli eserlerini kaleme aldı. 1934 Mayıs'ında geçirdiği kısmî felcin ardından 3 Şubat 1935'te vefat ederek Yahyâ Efendi Kabristanı'na defnedildi.

Ali Fuat Türkgeldi, Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş, özellikle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar pek çok siyasal gelişmeye tanık olmuş, bunların önde gelen şahsiyetleriyle tanışmış, bir yandan gelişmeleri kaydederken diğer yandan -oğlu Âli Türkgeldi'nin belirttiği gibi- Türk hükümetinin görüş ve düşünüş tarzını eserlerinde ortaya koymuştur (BA, HSD, AFT, nr. 9/50). Kitaplarının değeri sadece görüp iştiklerini yazmakla sınırlı kalmamış, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen yetmiş yıl içinde meydana gelen olayları Avrupa kaynaklarına da atıfta bulunarak karşılaştırmalı biçimde ele almış, aynı zamanda bu olaylarda rol alan şahsiyetlerin resmî ve özel kişiliklerinin tahlilini yapmıştır. Bu konularda yazdıklarını özgün kılan husus, yer verdiği tarihî belgelerin yanı sıra Tanzimat ricâlinin kaleminden çıkan pek çok belgeyi görmesi, sadâret müsteşarı iken

Ali Fuat Türkgeldi